

ALINA DOMAŃSKA

Spuścizna rodziny Flatauów w zbiorach Biblioteki Raczyńskich

STRESZCZENIE. Artykuł przedstawia życie i działalność poszczególnych członków inteligentnej rodziny Flatauów, żydowskiego pochodzenia, od 1921 roku związanej z Poznaniem. Są wśród nich: Julian Flatau (1870–1935) – profesor chemii na Uniwersytecie Poznańskim i w Wyższej Szkole Handlowej w Poznaniu, jego żona Fanny z domu Landau (1880–1973) – z wykształcenia prawnik, tłumaczka i prywatna nauczycielka języków obcych, ich syn Kazimierz (1910–2000) – z wykształcenia chemik, wykładowca fizyki na Uniwersytecie Poznańskim i twórca klasy klawesynu w Państwowej Wyższej Szkole Muzycznej w Poznaniu, córka Aleksandra (Kowalska, Shuster 1914–1978) – prawnik i jej syn Krzysztof Flatau-Kowalski (ur. 1938) – inżynier elektronik, rodzice Fanny: Anna z domu Lévy (1858–1942) i Michał (1848–1919) Landauowie oraz Zenaida Myszcyn-Flatau (1909–2000) – żona Kazimierza Flataua. Celem artykułu jest opisanie przede wszystkim zawartości spuścizny rodziny Flatauów przechowywanej w zbiorach Biblioteki Raczyńskich w Poznaniu: dokumentów osobistych, majątkowych, fotografii, korespondencji oraz innych materiałów związanych z ich zainteresowaniami i działalnością zawodową. Mogą one być cennym materiałem źródłowym dla badaczy historii Żydów w Polsce oraz ich roli w nauce i kulturze Poznania. Na końcu tekstu osobną uwagę poświęcono załączonym do spuścizny rodziny Flatauów papierom zaprzyjaźnionej z nimi rosyjskiej arystokratycznej rodziny Korostowców, ale ze względu na ograniczoną objętość artykułu zasygnalizowano zaledwie ich zawartość. Mogą one stanowić wartościowy materiał do dziejów tzw. białej emigracji rosyjskiej po 1917 roku.

SŁOWA KLUCZOWE: spuścizny rękopiśmienne rodzin Flatauów i Korostowców, Anna Landau, Michał Landau, Fanny Flatau, Julian Flatau, Aleksandra Flatau, Kazimierz Flatau, Zenaida Myszcyn-Flatau, Krzysztof Flatau-Kowalski, Maria Korostowiec, Izmail Korostowiec, Aleksandra Mielnicka, Żydzi, Rosja, Polska przełom XIX i XX wieku, inteligencja żydowskiego pochodzenia po 1917 roku w Poznaniu, biała emigracja rosyjska po 1917 roku w Poznaniu, afisze, programy muzyczne i teatralne, fotografie, korespondencja, dokumenty majątkowe.

Flatauowie są rodziną żydowskiego pochodzenia. Przywędrowali do Polski w XIX wieku z Hiszpanii i zamieszkali w Płocku i Warszawie, a w czasie I wojny światowej także w Rosji, by po rewolucji 1917 roku nielegalnie stamtąd wyjechać i ponownie osiąść w Polsce: najpierw na krótko w Bydgoszczy, a w 1921 roku w Poznaniu. Z Poznaniem związani byli: Julian Flatau i jego żona Fanny z domu Landau, ich dzieci: Kazimierz Flatau i Aleksandra Flatau (Kowalska, Shuster), matka Fanny Anna Landau z domu Lévy, syn Aleksandry Krzysztof Flatau-Kowalski i żona Kazimierza Zenaida Myszcynowa z domu Arciszewska. W domu Flatauów nie kultywowało się tradycji żydowskich, Fanny i Julian oraz ich dzieci wyznawali kalwinizm i należeli do Kościoła ewangelicko-reformowanego.

Spuściznę rękopiśmienną rodziny Flatauów podarował Bibliotece Raczyńskich w roku 2001 Krzysztof Flatau-Kowalski, mieszkający na stałe we Francji. Po śmierci wuja – Kazimierza Flataua, brata matki Aleksandry – został jedynym właścicielem secesyjnej kamienicy rodziny Flatauów przy ul. Roosevelta 9 oraz znajdującego się w niej mieszkania na drugim piętrze, pełnego cennych zbiorów, mebli i pamiątek rodzinnych. Do biblioteki trafiło kilka zakurzonych walizek nieuporządkowanych papierów i listów. Puste, stare walizki oddano do rekwizytorni Teatru Polskiego w Poznaniu, a papiery uporządkowano, opracowano według obowiązujących zasad i włączono do zbiorów rękopisów Biblioteki Raczyńskich.

Całość spuścizny rodziny Flatauów (sygn. Rkp. 4257–4292) obejmuje 36 jednostek inwentarzowych (107 tomów akt), z czego dziewięć jednostek (tomów) dotyczy rodziny Korostowców. Zawiera ona dokumenty osobiste, majątkowe, fotografie, korespondencję i inne materiały związane z zainteresowaniami i działalnością zawodową poszczególnych członków rodziny Flatauów i rodziny Korostowców. Korespondencja obejmuje 9549 listów; z czego 9258 dotyczy rodziny Flatauów, a 291 rodziny Korostowców. Bogata wielojęzyczna korespondencja rodziny Flatauów ukazuje obraz rodziny bardzo wykształconej i o wielostronnych zainteresowaniach: od nauk ścisłych i języków po literaturę, muzykę czy astrologię. Członkowie rodziny Flatauów szczególną wagę przywiązywali do nauki języków obcych, władali biegle kilkoma językami, a Kazimierz znał ich nawet kilkanaście. To właśnie wielojęzyczność pozwoliła im na korespondowanie zarówno prywatnie, jak i zawodowo z wieloma osobistościami i instytucjami z całego świata. Wielojęzyczność korespondencji może jednak utrudniać badaczom jej dokładne rozpoznanie. W papierach rodziny Flatauów znajdują się także: 300 zdjęć, 52 negatywy i trzy klisze szklane, w papierach rodziny Korostowców 216 zdjęć i 53 negatywy.

Szkice biograficzne poszczególnych członków rodziny, umieszczone w dalszej części artykułu, napisane zostały na podstawie dokumentów

osobistych i zawodowych oraz korespondencji, zachowanych w spuściznie rodziny Flatauów, przechowywanej w zbiorach Biblioteki Raczyńskich.

Chronologicznie najstarsze w tej spuściznie są papiery Anny z Lévyh i Michała Landauów (rodziców Fanny Flatau), osiadłych i posiadających majątki w Rosji. Michał Landau urodził się w 1848 roku w Kaliszu. Z metryki urodzenia¹ i innych dokumentów osobistych Fanny wynika, że jej ojciec był adwokatem. Miał w Moskwie kantor i firmę transportową. Jego żona Anna Landau z domu Lévy urodziła się 18 sierpnia 1858 roku w Królewcu (il. 1), w roku 1878 wzięli ślub w Moskwie, w roku 1880 w Odessie urodziła się ich jedyna córka Fanny. Anna przez jakiś czas była koncertującą w Rosji pianistką. Zmarła w Poznaniu 23 maja 1942 roku.

Il. 1. Dowód osobisty Anny Landau, 1930 rok²

Nie wiadomo, kiedy rodzina Anny Lévy trafiła do Rosji, ale Anna nie znała polskiego, jej podstawowym językiem był rosyjski. Kazimierz Flatau, jej wnuk, wspominał, że z mężem porozumiewała się po rosyjsku i niemiecku. W korespondencji z Fanny i wnukami używała rosyjskiego

¹ Sygn. Biblioteki Raczyńskich (dalej BR): Rkp. 4262/I, k. 77.

² Wszystkie ilustracje w artykule pochodzą ze zbiorów Biblioteki Raczyńskich.

i angielskiego. Znała też francuski. W tym języku korespondowała ze znajomymi. Anna i Michał Landauowie mieszkali w Moskwie, posiadali domy przy ul. Bosmannej 10/12 i Niższej Presnie N. 4. Ten drugi dom przerobiono na małe mieszkania i był wynajmowany. Byli rodziną bogatą. Posiadali kilka majątków ziemskich niedaleko Moskwy, w guberni sycybskiej, przy wsiach: Golicyno (powiat korsuński), Troickie, Riumino i Mołwino (powiat sengilewski). Zachowały się wyciągi z ksiąg hipotecznych, umowy sprzedaży, spisy, wyceny i oceny majątku ruchomego i nieruchomego, polisy ubezpieczeniowe, pokwitowania pożyczek i podobne dokumenty³. Zostały one zgromadzone i odtworzone przez zięcia Landauów – Juliana Flataua w związku z dziedziczeniem przez jego żonę Fanny całego majątku po ojcu Michale, jego utratą w wyniku rewolucji 1917 roku i późniejszymi roszczeniami o odszkodowania z tytułu posiadanych polis ubezpieczeniowych. Brak natomiast papierów osobistych Michała Landaua, a jego korespondencja jest szczątkowa (11 listów), co jest zrozumiałe, gdyż zmarł on w 1919 roku w Rosji, w Ufie, jeszcze przed ucieczką z Rosji pozostałych członków rodziny. Jego żona Anna Landau wraz z córką Fanny, jej mężem Julianem Flatauem oraz wnukami Kazimierzem i Aleksandrą wrócili w 1920 roku do Polski tylko ze starą biżuterią i polskimi paszportami ukrytymi w pluszowym pieku – zabawce małej Olesi. Pierwszy rok spędzili w Bydgoszczy, gdzie Julian objął posadę chemika miejskiego, ale już w 1921 roku przenieśli się na stałe do Poznania. Po Annie Landau zachowało się zaledwie kilka dokumentów osobistych i to dopiero od momentu uzyskania pozwolenia na pobyt stały w Poznaniu w 1921 roku. Są wśród nich dwa dowody osobiste ze zdjęciami z 1923 i 1930 roku, zaświadczenie lekarskie o stanie zdrowia, wnioski o wystawienie dokumentu tożsamości z 1939 roku oraz wizytówka. Zachowały się też cztery brudnopisowe notatniki z lat 1919–1936 dotyczące bieżących wydatków, znaczna liczba listów od różnych osób (222) oraz dwa adresowane do niej i jej męża. Najwięcej jest listów od córki Fanny (171) i wnuczki Aleksandry (11), pozostałe to listy od najbliższej rodziny i przyjaciół, głównie z Rosji⁴.

Julian Flatau urodził się 15 marca 1870 roku w Warszawie (il. 2). Jego rodzicami byli Ludwik Flatau (1831–1890) i Anna z domu Heyman (zm. 1888). Ludwik, bogaty bankier, przemysłowiec i kupiec, który prowadził handel hurtowy zbożem i który z czasem zasilił szereg ziemianstwa, wraz z żoną Anną mieszkali w Płocku i znani byli w mieście z działalności filantropijnej. W latach 1885–1886 na ich zlecenie wybudowano w Płocku

³ BR: Rkp. 4257/I.

⁴ BR: Rkp. 4257/II.

pałac, w którym najpierw mieścił się kantor bankierski i biura, w okresie międzywojennym filia Banku Przemysłowego w Warszawie i Powiatowa Kasa Chorych, a obecnie znajduje się tam Urząd Stanu Cywilnego. Ludwik Flatau był jednym z 25 założycieli Towarzystwa Kredytowego m. Płocka, które zawiązano w 1886 roku. Ufundował w Płocku z własnych środków przytułek dla starców. Był też aktywnym działaczem założonego w 1902 roku Żydowskiego Towarzystwa Dobroczynności. Anna i Ludwik Flatauowie mieli pięcioro dzieci: Edwarda (późniejszego wybitnego neurologa o światowej sławie), Romana, Juliana, Henryka i Helenę.

Julian Flatau po ukończeniu gimnazjum w Warszawie studiował chemię na Wydziale Przyrodniczym Uniwersytetu w Zurychu. Naukę kontynuował w Wyższej Szkole Technicznej w Berlinie-Charlottenburgu i pracował jako asystent prof. Karla Libermanna. Pod jego kierunkiem przygotował pracę doktorską na temat kondensacji kwasu migdałowego z fenolem. Na podstawie tej pracy i złożonych egzaminów końcowych uzyskał w 1896 roku stopień naukowy doktora filozofii uniwersytetu w Bernie. W latach 1897–1902 był asystentem prof. Karola Friedla na paryskiej Sorbonie. Opracował wtedy nową metodę oddzielania geraniolu od cytrynolu. Następnie studiował i pracował na Uniwersytecie Moskiewskim, gdzie u prof. Welińskiego na podstawie dysertacji o podwójnych wiązaniach terpenów i ich utlenianiu uzyskał stopień magistra chemii. Od 1910 do 1914 roku jako docent, a później do 1920 roku jako profesor wykładał na Uniwersytecie Moskiewskim. Jednocześnie w latach 1915–1920 w Worobiewie koło Iwanow-Wozniesieńska w powiecie szujskim prowadził wspólnie z inż. Ksawerym Drozdowskim i Karolem Hildebrandtem oraz dr. chemii Władysławem Kiełbasińskim dom handlowy pod nazwą Rosyjska Fabryka Chemiczna, w którym produkowano wyroby chemiczne i handlowano nimi, głównie siarczkiem sodu. Po powrocie do kraju w 1920 roku osiadł najpierw w Bydgoszczy, gdzie pracował na stanowisku chemika miejskiego, a w 1921 roku w Poznaniu, z którym związał się na stałe do końca życia.

W 1921 roku wstąpił do Wielkopolskiej Wytwórni Chemicznej Towarzystwa Akcyjnego w Poznaniu jako członek zarządu i akcjonariusz i podpisał kontrakt na trzy lata. Już jednak pod koniec 1922 roku zrezygnował ze stanowiska w zarządzie spółki i w 1923 roku otworzył własną firmę pod nazwą Fabryka Chemiczna „Syntetol”, produkującą mydła, olejki i różne preparaty dla perfumerii, od 1925 roku działającą pod nową nazwą „Syntetol” Fabryka Syntetycznych Perfum i Preparatów Chemicznych Dr Julian Flatau. Mieściła się ona przy ul. Traugutta 6, w roku 1932 przeniesiono ją na ul. Jasną 9 (dziś Roosevelta), do kamienicy Flatauów. W 1924 roku Julian Flatau został zaprzysiężony jako rzeczoznawca branży chemicznej dla okręgu Izby Przemysłowo-Handlowej

Rkp. 4258
Inw. 4258

Wzrost: 1. stycznia 29.

Wykaz osobisty Nr. 4347.
(Legitymacja)

Pan Flatau Julian
z Poznania Młociński 46.

Rysopis.

Wzrost: średni
Włosy: tygi
Oczy: ciemne
Kształt twarzy: owalna
Urodz.: 15. 3. 70 w Wammaru
Narodowość: pol. Wyznanie: kat.
Zawód: prof. gimnazjalny
Znamiona szczególne: Uniwersytetu

Podpis własnoręczny
(imię i nazwisko)
Prof. dr Julian Flatau

Przynależność państwowa: Polska.

Poświadczam, iż wyżej wymieniony 4 jest rzeczywiście tą osobą, którą przedstawia fotografia i, że podpisu dokonano własnoręcznie.

Poznań, dnia 1. czerwca 1928.

Komisarz Policji
na obwód 4

Pieczczę

2001 D 721

II. 2. Wykaz osobisty (legitymacja) Juliana Flatau, 1930 rok

w Poznaniu. 1 listopada 1922 roku powierzono mu wykłady i ćwiczenia z technologii środków lekarskich na Oddziale Farmaceutycznym Uniwersytetu Poznańskiego. Od 1922 roku aż do nagłej śmierci w 1935 roku pełnił jednocześnie funkcję kierownika Zakładu Technologii Środków Lekarskich w Katedrze i Zakładzie Chemii Farmaceutycznej. W latach 1929–1930 prowadził też wykłady z chemii organicznej. W 1926 roku

rozpoczął równolegle wykłady z towaroznawstwa chemicznego i technologii chemicznej w Wyższej Szkole Handlowej w Poznaniu. W 1932 roku zorganizował tu pierwszy Zakład Towaroznawstwa, a dwa lata później uruchomił – pierwsze na tej uczelni – seminarium dyplomowe i wyższe seminarium towaroznawcze, tzw. rok pracy badawczej. Zainicjował również powstanie w niej Muzeum Towaroznawstwa, którym sam kierował. Zmarł nagle (udar serca na ulicy) 23 maja 1935 roku. W pogrzebie oprócz rodziny i krewnych uczestniczyły tłumy ludzi. Byli wśród nich przedstawiciele władz Uniwersytetu Poznańskiego. Rektor prof. Stanisław Runge wygłosił piękne przemówienie pożegnalne. Obecni byli także: dziekan i rada Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego, prof. Konstanty Hrynakowski – dyrektor Oddziału Farmaceutycznego, dr Antoni Peretia-kowicz – dyrektor Wyższej Szkoły Handlowej, poczty sztandarowe korporacji akademickich i rzesze studentów obu wyższych uczelni. Kondukt żałobny prowadził pastor polskiego zboru ewangelickiego ks. Gustaw Manitius. Julian Flatau przez wiele lat był członkiem zarządu Kolegium Kościelnego tegoż zboru oraz aktywnym członkiem zarządu Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego. Pochowany został na cmentarzu gminy ewangelickiej św. Pawła, przy ul. Grunwaldzkiej, a w 1946 roku jego zwłoki przeniesiono na cmentarz Miłostowo, do kwatery przeznaczonej dla Polaków wyznania ewangelickiego.

W części spuścizny poświęconej Julianowi Flatauowi zachowały się dokumenty osobiste i majątkowe oraz spora korespondencja. Wśród dokumentów osobistych⁵ znaleźć można kartę studenta Uniwersytetu Paryskiego z lat 1897–1898, trzy paszporty rosyjskie z lat 1907–1909 i polski z 1930 roku ze zdjęciem, dwa dowody osobiste ze zdjęciami z lat 1928 i 1930, życiorys i kilka wykazów prac naukowych, w tym spisanych własnoręcznie przez Juliana Flataua, dekret jego zaprzysiężenia przez Izbę Przemysłowo-Handlową w Poznaniu jako rzeczoznawcy branży chemicznej z roku 1924 oraz dokument śmierci z 1935 roku, wystawiony przez Urząd Stanu Cywilnego. Wśród dokumentów osobistych znajduje się również: kilka rachunków i kwitów z lat 1910–1930 wystawionych na Juliana Flataua (il. 3), m.in. za resztę należności za fortepian Bechstein zakupiony w 1910 roku w Warszawie, za porcelanę zakupioną w Poznaniu w 1928 roku czy dubeltówkę nabytą w 1929 roku w składzie broni w Poznaniu oraz różne zezwolenia z lat 1920–1923, m.in. na przewóz przez Juliana Flataua z Rygi do Polski w 1920 roku dwóch kuferków z sukniami i bielizną, będących własnością jego żony Fanny Flatau, tłumaczki i sekretarki przy Delegacji Francuskiej Komisji Granicznej, pozwolenie na sprowadzenie się żony i dwójki

⁵ BR: Rkp. 4258.

Rkp. 4258
Inw. 4258

66

ELEKTROMIERZ

WŁAŚCIELE: A. ENGLERT

UPOWAŻNIONY INSTYTUT NAPRAWY,
LEGALIZACJI I SPRZEDAŻY LICZNIKÓW ELEKTR.

TELEFON 61 02. POZNAN, DNIA 27. 9. 1920. R.
~~UL. GLOGOWSKA 53.~~
teraz Marsz. Focha 32

ZAKŁADY
ELEKTRYCZNE
DIA SIŁY, ŚWIATŁA
I DZWONKÓW

WIELM. PAN

WŁASNA PRACOWNIA
ΔBAŻURÓW
I SZKIELETÓW DO
LAMP ELEKTRYCZNYCH
GAZOWYCH
I NAFTOWYCH

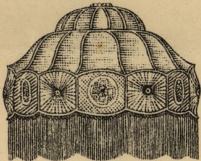
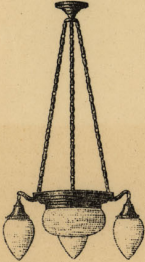
Flatau.
ul. Matejki 46.

Niniejszym donoszę uprzejmie, że przerobie-
nie i uzupełnienie zakładu światła elektrycznego w
mieszkanu będzie kosztowało **zł. 218.-**

Przy gotówce 10% rabat.

Oczekując cennego zlecenia pozostaje
z poważaniem

„Elektromierz” WŁ. A. ENGLERT, Tel. 6102
Poznań, Marsz. Focha 32

2001 D721

Il. 3. Rachunek za przerobienie i uzupełnienie światła w mieszkaniu Flatauów przy ul. Matejki 46, 1920 rok

dzieci do Poznania oraz odrębne dla teściowej, wystawione w 1921 roku przez Magistrat Miasta Poznania, zezwolenie na noszenie broni palnej (kaliber browning), pozwolenie na spacery nad Jeziorem Góreckim wydane przez Zarząd Leśny w Trzebawiu w 1923 roku oraz karta do Casyna de Vichy na rok 1927. Wśród zaproszeń jedno zasługuje na szczególną uwagę, mianowicie to od Komitetu Uczczenia Trzydziestolecia Pracy Naukowej Pana Prezydenta Rzeczypospolitej Ignacego Mościckiego, który tak jak Julian Flatau był z wykształcenia chemikiem i podobnie jak on uczniem wybitnego chemika Augustina Bistrzyckiego.

Dokumenty związane z pracą zawodową zachowały się fragmentarycznie. Są wśród nich pisma od Poselstwa Polskiego w Moskwie dotyczące starań o wydanie zaświadczenia o pracy w charakterze wykładowcy na Uniwersytecie Moskiewskim w latach 1910–1920, papiery na temat Rosyjskiej Fabryki Chemicznej z lat 1915–1920 (m.in. odpis umowy założycielskiej) oraz przystąpienia do spółki Wielkopolska Wytwórnia Chemiczna (kontrakt, treść wpisu w rejestrze sądowym, przyjęcie rezygnacji ze stanowiska członka zarządu), szczątkowe dokumenty związane z pracą na Uniwersytecie Poznańskim i w Wyższej Szkole Handlowej (pisma z różnych lat powierzające prof. Flatauowi określoną liczbę wykładów i ćwiczeń, informacje o terminach egzaminów, wypłatach i wydatkach). Najwięcej dokumentów dotyczy utworzenia i prowadzenia własnej firmy, czyli Fabryki Chemicznej „Syntetol”. Są wśród nich papiery z lat 1922–1933 związane z rejestracją firmy, zezwolenie budowlane na urządzenie laboratorium chemicznego, analitycznego i preparacyjnego, rysunki techniczne, rejestracja zmiany nazwy i zmiany adresu firmy itp. Zachowały się też dokumenty na temat mieszkań, a wśród nich odręczny spis wyposażenia mieszkania w Moskwie, przy ul. Małej Bosmannej 10/12, w domu teściów oraz polisy ubezpieczeniowe dotyczące posiadanego majątku, świadczące o dużej zamożności rodziny Landauów i rodziny Flatauów.

Działalność społeczną Juliana Flatau dokumentują zachowane legitymacje członkowskie, pokwitowania opłaty składek i zaproszenia różnych towarzystw: Polskiego Towarzystwa Chemicznego (wiceprzewodniczący poznańskiego oddziału), Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego (członek zarządu), Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego, Towarzystwa Racjonalnego Myślistwa „Łowiec Wielkopolski”, Stowarzyszenia Polsko-Francuskiego i Towarzystwa Polsko-Czechosłowackiego. Julian Flatau należał ponadto do Klubu Szyderców „Pod Kaktusem”. Zachowało się potwierdzenie, że prof. Flatau był jego członkiem nadzwyczajnym (1932–1934), zaproszenia na „Uczty Szyderców” oraz karykatury członków klubu wykonane przez Henryka Smuczyńskiego i wydane w formie pocztówek (7), niektóre z dedykacjami i autografami portretowanych

osób, oraz trzy karykatury wycięte z gazety. Na pocztówkach z karykaturami uwiecznieni zostali następujący członkowie klubu: Jerzy Gerżabek, Łucjan i Linda Kamięscy, Tola Korjan, Henryk Smuczyński, Tadeusz Wolfram Sułek i Gwidon Miklaszewski, Juliusz Znanięcki oraz obraz z Galerii Klubu – Mona Lisa, a na wycinkach prasowych: Arkady Fiedler, Zygmunt Latoszewski i Ludomir Różycki.

Ważne miejsce w spuściźnie zajmuje wielojęzyczna korespondencja osobista i zawodowa Juliana Flataua. Zachowały się trzy tomy listów od żony Fanny z lat 1908–1934⁶ z licznymi dopiskami dzieci: Aleksandry i Kazimierza oraz dopiskami Fanny do matki Anny Landau. Były to przede wszystkim wrażenia jej i dzieci z corocznych wakacyjnych pobytów nad polskim morzem. Natomiast w listach pisanych do męża podczas jego wyjazdów leczniczo-sanatoryjnych lub służbowych w interesach oprócz spraw rodzinnych Fanny poruszała często problemy związane z prowadzeniem przez nią pod jego nieobecność ich własnej firmy chemicznej; jak wynika z tych listów – zupełnie nieźle sobie radziła. Przetrwały również dwa tomy listów od dalszej rodziny, przyjaciół i znajomych, fabryk i towarzystw chemicznych i farmaceutycznych oraz wybitnych naukowców związanych z tymi dziedzinami⁷. Tom pierwszy otwiera 11 listów Juliana Flataua, głównie do chemików i towarzystw chemicznych z zagranicy. Wśród listów od rodziny wymienić należy te od syna Kazimierza (16) i córki Aleksandry (5), od braci i siostry, teściów i dalszych krewnych, a wśród nich od starszego brata Edwarda Flataua (1868–1932), neuropsychiatry i neurologa światowej sławy. Autorami listów są m.in. francuscy chemicy: Camille Matignon (1867–1934) i Ernest Fourneau (1872–1949), szwajcarski chemik polskiego pochodzenia Augustin Bistrzycki (1862–1936) czy polscy chemicy: Konstanty Hrynakowski (1878–1938), Tadeusz Miłobędzki (1873–1959), Tadeusz Ślebodziński, towarzystwa i instytucje naukowe: Société Chimique de France, Société de Chimie Industrielle (Paris), Institut du Pin (Bordeaux), Rosyjskie Towarzystwo Przemysłu Chemicznego w Moskwie, Faculté de Pharmacie De L' Université de Paris, firmy: Minerals Separation and DE Baray's Processes Australia Proprietary (Melbourn), G.W. Thornton & CO, Pharmacie Première (Paris), Franz Fritzsche und Co. Fabrik Aetherischer Oele, Esenzen und chem. Präparate (Hamburg). Spuściznę po Julianie Flatau zamykają dwa tomy dokumentów dotyczących jego śmierci⁸. Są to rachunki i fotografie z pogrzebu, nekrologi, wycinki prasowe z notatkami i artykułami pośmiertnymi, kwity potwierdzające postawienie nagrobka

⁶ BR: Rkp. 4259/I-III.

⁷ BR: Rkp. 4260/I-II.

⁸ BR: Rkp. 4261/I-II.

i późniejsze dokumenty związane z ekshumacją i przeniesieniem zwłok z cmentarza ewangelickiego na cmentarz regionalny, zamówienia nowego nagrobka i pielęgnacji grobu oraz osobno listy z kondolencjami.

Fanny Flatau urodziła się 28 stycznia 1880 roku w Odessie (il. 4). Jej rodzicami byli wyżej opisani Anna i Michał Landauowie. Pochodziła z bardzo zamożnego domu. Ukończyła żeńskie gimnazjum w Genewie i prawo na uniwersytecie w Petersburgu. Studiowała w latach 1906–1910 na wydziale prawnym na wolnym kobiecym uniwersytecie, na pierwszym słynnym kursie prawa Mikołaja Pawłowicza Rajewa. Wiele podróżowała po Europie. Męża Juliana Flataua poznała w pociągu, pobrali się 22 grudnia 1908 roku. Za najważniejsze w życiu uważała zdobycie solidnego wykształcenia i dobrą znajomość języków obcych. Te poglądy wywarły później znaczny wpływ na wykształcenie jej dzieci: Kazimierza (ur. 1910) i Aleksandry (ur. 1914). Sama znała płynnie kilka języków. Po wojnie była tłumaczem i udzielała prywatnych lekcji języków obcych. Dla różnych instytucji często podejmowała się przekładów artykułów i większych utworów z rozmaitych dziedzin wiedzy. W latach 1917–1918 tłumaczyła dla moskiewskiego wydawnictwa „Universal’naja Biblioteka”, w latach 1920–1921 była zatrudniona jako tłumaczka delegacji francuskiej przy wytyczaniu granic niemiecko-polskich, w latach 1956–1960 dokonywała przekładów dla Wydawnictwa Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Stale też pomagała w tłumaczeniach Elżbiecie Krasieńskiej-Rudnickiej, która prowadziła własne Biuro Tłumacza Przysięgłego. Od 1958 roku otrzymywała rentę rodzinną. Prowadziła salon dla polskiej i rosyjskiej arystokracji. Należała do Towarzystwa Polsko-Angielskiego i Towarzystwa Polsko-Francuskiego oraz Towarzystwa Przyjaciół Instytutu Fr. Chopina i Towarzystwa Opieki nad Zwierzętami. Była osobą niezwykłą: charakteryzowała się dużym urokiem osobistym, żywym umysłem, rozległą kulturą osobistą, wysoką etyką i dobrocią oraz bardzo pogodnym usposobieniem. W rozmowach błyszczała dowcipem i niespotykaną inteligencją. Podziwiana była nie tylko przez własne dzieci, ale również przez bywalców domu i znajomych, w szczególności syna Kazimierza. Zmarła 3 stycznia 1973 roku w Poznaniu. Pochowana została na cmentarzu Miłostowo. Przeżyła męża o prawie 38 lat, jej spuścizna jest więc o wiele obszerniejsza niż spuścizna Juliana. Składają się na nią oprócz dokumentów osobistych i majątkowych różnorodne materiały ilustrujące jej zainteresowania i pasje zbierackie, zwłaszcza z czasów młodości oraz ogromna korespondencja i varia.

Wśród dokumentów osobistych⁹ na uwagę zasługują: paszport rosyjski z 1917 roku, potwierdzenie ukończenia przez Fanny Flatau prawa na

⁹ BR: Rkp. 4262/I-V.

Il. 4. Karta tramwajowa Fanny Flatau, 1934 rok

uniwersytecie petersburskim¹⁰ wydane w Warszawie w 1920 roku przez prof. Leona Petrażyckiego, karta tramwajowa ze zdjęciem i znaczkami opłaty za 1934 rok, kilka dokumentów z okresu okupacji, m.in. karty meldunkowe, spora liczba pokwitowań wpłat do Krankenkasse, zgoda na przeprowadzkę, przydział na węgiel, podatki za lokale i za psa, a z dokumentów powojennych oprócz karty meldunkowej postanowienie sądu dotyczące ustalenia treści metryki urodzenia i odpis skrócony aktu urodzenia wystawiony w 1952 roku, dokumenty lekarskie o złym stanie zdrowia Fanny z okresu nieudanych starań o legalny wyjazd z Rosji w 1919 roku i późniejsze z 1945 i 1948 roku. Ciekawostką jest protokół z rewizji jej mieszkania przy ul. Roosevelta 9 dokonanej przez funkcjonariusza Komendy Głównej MO w 1953 roku pod kątem przechowywania przez Aleksandrę Flatau-Kowalską materiałów poufnych dotyczących działalności wojewody poznańskiego Feliksa Widy-Wirskiego, u którego Aleksandra była sekretarką i z którym wyjechała służbowo do pracy w Warszawie po jego awansie na stanowisko ministra. W protokole podano wykaz teczek i dokumentów zabranych z mieszkania Flatauów.

¹⁰ Petrażycki był tam na pierwszych kursach prawa dla kobiet wykładowcą encyklopedii prawa, znanym z walki o prawa kobiet, a następnie kierownikiem Katedry Socjologii Prawa na Uniwersytecie Warszawskim.

O przynależności do towarzystw społecznych wymienionych w życiorysie zaświadcza legitymacje członkowskie Fanny Flatau i kwity opłaconych składek, a o działalności dobroczynnej dwa dokumenty: potwierdzenie wpłaty w 1897 roku kwoty 50 rubli na rzecz pomocy dzieciom chłopskim w guberni samarskiej w Rosji oraz wpłaty w 1946 roku na rzecz subskrypcji Premiowej Pożyczki Odbudowy Kraju. Tom pierwszy dokumentów osobistych zamykają listy z kondolencjami po śmierci Fanny w 1973 roku, adresowane do syna Kazimierza, z których wiele można się dowiedzieć o jej niezwykłej osobowości.

Drugi tom papierów Fanny Flatau zawiera dokumenty dotyczące spraw majątkowych, m.in. spis i oszacowanie skonfiskowanych cennych rzeczy złożonych przez Fanny Flatau w Banku Zjednoczonym w Moskwie (kopie wykonane w 1920 roku), spisy wyposażenia obu domów w Moskwie sporządzone po 1918 roku, dokumenty z ksiąg wieczystych i katastralnych dotyczące budynku przy ul. Traugutta 30, dokumenty związane z wypłatą odszkodowania za mienie utracone w Rosji przez Towarzystwo Ubezpieczeń „Rosja”, uwierzytelniony odpis aktu notarialnego z 1935 roku związanego z dziedziczeniem majątku po Julianie Flatau, dokumenty na temat kamienicy przy ul. Roosevelta 9, najmu znajdujących się w niej mieszkań i najemców oraz różnych innych spraw hipoteczno-majątkowych. Dokumenty powyższe świadczą o zamożności rodzin Landauów i Flatauów. Obok spisów bogatego wyposażenia moskiewskich domów na uwagę zasługuje wykaz zawartości kasetki nr 475, przyjętej 27 lipca 1918 roku od Fanny Flatau w byłym Banku Zjednoczonym w Moskwie, skonfiskowanej przez państwo radzieckie:

1. 10 marek niem. w złocie.
2. Akcji Towarzystwa Akcyjnego „Prowodnik” na sumę 25.000 rb. – wartość 1914 r.
3. Złota 25 złotników: dwa złote zegarki, trzy złote łańcuszki, sześć złotych pierścionków – wartość dowojenna 1914 r. – 4500 rb.
4. Srebra – stołowe srebro serwis srebrny na 24 osoby, cztery srebrne tace, dwanaście srebrnych kubków, serwis srebrny do herbaty na sześć osób – wartość dowojenna 1914 r. – 3500 rb.
5. Brylantów na 22.000 rb. podług oceny komisji w 1918 r.¹¹.

Tom drugi zamykają rachunki i różne pamiątki z podróży z lat 1908–1931 oraz 11 zeszytików i luźne notatki dotyczące wydatków domowych za lata 1947–1970.

¹¹ BR: Rkp. 4261/II, k. 1.

Trzeci tom zawiera wspomnienia, wiersze i artykuły autorstwa Fanny Flatau. Jej pierwsze próby literackie to wiersze i impresje z podróży *Mes poésies et mes Voyages* (Janvier 1890), *Impresje z podróży do Bad Bocklet* (Bawaria 1890), *Voyage en Zigzag. Commencé le 4 juillet 1900*, czyli dziennik z podróży do Chamonix, Genewy, Zermatt (1900–1904), dwa dzienniki *Mother's Diary* (1924–1928) i *Diary of a lonely mother* (1946), krótki opis w języku rosyjskim o tym, jak obchodziło się w rodzinie Flatauów dzień urodzin, następnie wiersze różne oraz wypisy autorstwa nie tylko Fanny Flatau, ale również jej przyjaciół i znajomych, m.in. Very Bünting i Allana Kosko, oraz artykuły jej autorstwa: jeden o ucieczce z Rosji¹², a drugi o ustępstwach terytorialnych przy wytyczaniu granicy na Odrze i Nysie¹³. Wspomnienia i wiersze Fanny Flatau pozostały w rękopisie, nie były publikowane.

Tom czwarty zawiera materiały różne, m.in. dotyczące nauki w gimnazjum w Genewie, złote myśli i cytaty, notatniki, w tym adresowe, wizytówki własne oraz przyjaciół i znajomych, kartki żywnościowe z okresu okupacji oraz kalendarz poetycki z 1897 roku z dopiskami Fanny o urodzinach, imieninach, ślubach i zgonach członków rodziny i przyjaciół.

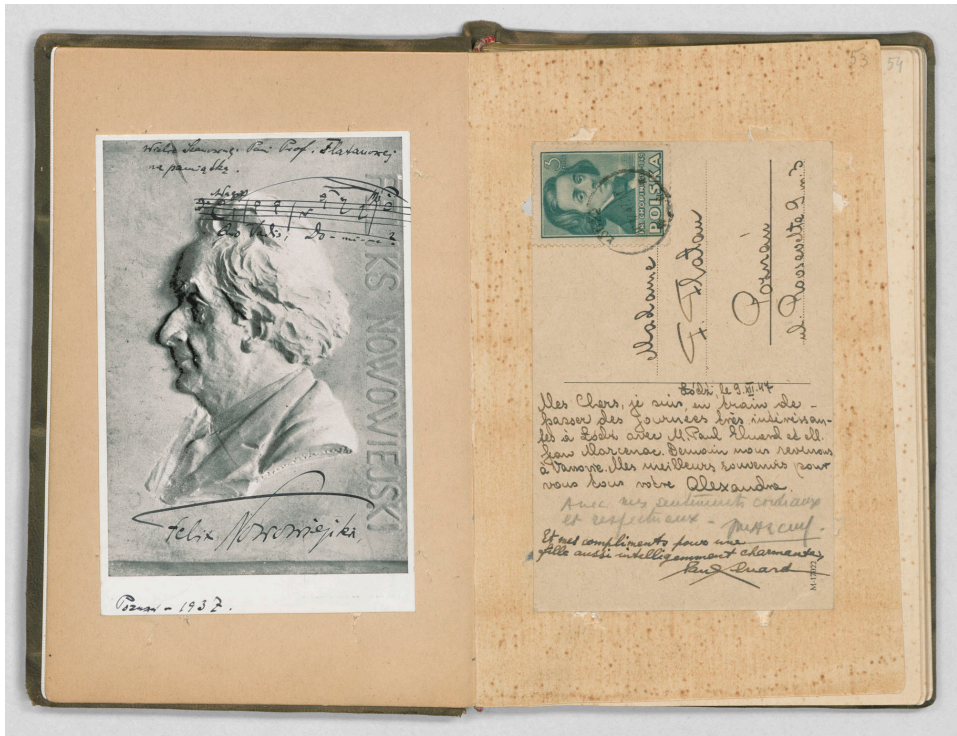
Piąty tom ukazuje jedną z pasji zbierackich Fanny, jaką było gromadzenie listowników, przede wszystkim hotelowych, z przełomu XIX i XX wieku, z licznych w młodości wojaży zagranicznych – papiery listowe i papiery listowe z kopertami, puste koperty z nadrukami, druki reklamowe z odwiedzanych restauracji oraz pocztówki.

Zainteresowania Fanny były rozległe. Najbardziej kochała muzykę i teatr. Zbierała autografy sławnych ludzi, afisze, programy i zaproszenia na koncerty muzyczne, przedstawienia operowe i teatralne, w których w młodości z entuzjazmem uczestniczyła, mieszkając na przełomie XIX i XX wieku w Rosji. W dwóch sztambuchach¹⁴ oprócz wpisów przyjaciółek i niektórych profesorów (np. Josepha Duvillarda – nauczyciela greki) z czasów nauki w żeńskim gimnazjum w Genewie zebrała wiele autografów i dedykacji znanych osób, głównie muzyków, poetów i pisarzy. Wśród muzyków przewijają się nazwiska członków dwóch słynnych kwartetów smyczkowych (Brubecka i Tatrai), pianistów (Agnoli del Giovanniego, Stefana Askenazego, Paula Baumgartena, Monique Brucchollerie, Monique Haas, Raoula Koczalskiego), kompozytorów

¹² *Our Escape from Moskow. By F. Flatau. – Part 1, „Chambers's Journal” 1922, nr 593.*

¹³ Rękopis z 1956 roku *La Cession Teritoriale et le Traité de Paix a'base du Probleme de la Frontière Oder – Neisse de la Lusace* (nie wiadomo, czy został opublikowany).

¹⁴ BR: Rkp. 4263.

Il. 5. Sztambuch z lat 1937–1970 z autografami i dedykacjami sławnych ludzi. Pocztaówka z portretem i autografem Feliksa Nowowiejskiego, obok autograf Paula Éluarda

(Feliksa Nowowiejskiego, Bolesława Wójtowicza i Andrzeja Panufnika), poetów (Paula Éluarda, Zofii Perez Casanovy, Mieczysława Jastruna), prozaików (Juliena Bendy, Augustina Buzury, Artura Sandauera) i innych (il. 5). Uzupełnieniem w sztambuchach są autografy i dedykacje złożone na oryginalnych fotografiach i kartach pocztowych w większości przez sławnych muzyków (il. 7) i kompozytorów (m.in. Leonarda Bernsteina, Pablo Casals, Charles'a Marii Widora) czy śpiewaków (Francesca d'Andrade, Matti Battistiniego) oraz na wyrwanych z programów koncertowych stronach ze zdjęciami artystów, takich jak: Augustin Leon Ara, Malcolm Frager, Julius Katchen, Louis Kentner, Marjorie Mitchel, Tatiana Nikołajewa, Dymitr Papierno, Agnes Walker, Jean Sewilla, André Gertler, Adolfo Odnoposow, Igor Ojstrach, Mściśław Roztropowicz. W albumie przygotowanym przez Fanny (il. 6) przetrwały do dziś w dobrym stanie 122 oryginalne miniaturowe fotografie sławnych osób, przede wszystkim wybitnych artystów rosyjskich scen teatralnych i muzycznych, zwłaszcza Teatru Małego i Teatru Wielkiego w Moskwie z lat 1897–1907, które

Il. 6. Album Fanny Flatau z miniaturowymi fotografiami sławnych osób z lat 1897–1907

stanowiąc mogą cenny materiał dla badaczy historii carskich teatrów¹⁵. Fanny Flatau zbierała również afisze, programy i zaproszenia teatralno-muzyczne, głównie z lat 1893–1909. Tylko jeden afisz w języku niemieckim jest znacznie od innych starszy, pochodzi z 1790 roku i dotyczy wystawienia 14 września opery *Wesele Figara* z muzyką Mozarta przez Królewski Teatr Narodowy w Berlinie. Fanny gromadziła także wycinki prasowe i robiła odręczne notatki na temat koncertów, przedstawień operowych i teatralnych, w szczególności ze scen rosyjskich¹⁶.

Korespondencja Fanny Flatau jest ogromna i dla jej badacza stanowić może nie lada wyzwanie ze względu na wielojęzyczność. Obok języka polskiego Fanny biegle władała: angielskim, francuskim, niemieckim i rosyjskim. Samej korespondencji od przyjaciół i znajomych jest 26 tomów,

¹⁵ BR: Rkp. 4264.

¹⁶ BR: Rkp. 4265/I-III.

Il. 7. Autograf z 1898 roku Osi-
pa Gabrilovitscha (1878–1936),
rosyjskiego pianisty i dyrygen-
ta, zięcia Marka Twaina, kuzy-
na Fanny Flatau

tj. 3437 listów¹⁷. Wśród nadawców są przyjacielki z lat szkolnych, członkowie spokrewnionych rodzin Landauów, Lévy i Flatauów, znajomi z Rosji, sporo przedstawicieli arystokracji, m.in. Vera Bunting, Aleksandra Mielnicka, Elżbieta Krasieńska-Rudnicka, Helen Kukuranov z Mielnickich, Konstanty Nolken, Aniela Małachowska, Seweryna Mielżyńska, Celina Chłapowska, Stanisław Mycielski, Janina Poczobut-Oblanicka, wielu literatów, m.in. Przemysław Bystrzycki, Mieczysław Jastrun, Wanda Karczewska, Jerzy Koller, Allan Kosko, i muzyków, np. Suzanne Dupont, Lela de Capodistria, Enrico Balestrini, Raoul Koczalski, Elisabeth Tavan, Max Wolfstahl.

Nie mniej obfita jest korespondencja rodzinna. Składają się na nią: dwa tomy listów z lat 1890–1934 od matki Anny Landau z dopiskami ojca Michała Landaua i babki ze strony matki Jeanette Lévy oraz dopiskami

¹⁷ BR: Rkp. 4273/I-XXVI.

męża Juliana i dzieci oraz innych osób¹⁸, ponadto osobny tom listów od ojca Michała Landaua z lat 1889–1914¹⁹ oraz trzy tomy z lat 1892–1914 od obu rodziców z dopisanymi przez nich od czasu do czasu listami do zięcia Juliana Flataua²⁰. Odrębną grupę stanowi siedem tomów listów z lat 1908–1934 od męża Juliana z dopiskami innych członków rodziny²¹, jeden tom listów²² od syna Kazimierza i jego żony Zenaidy Myszcyn-Flatau z domu Arciszewskiej²³. Zachowało się też siedem tomów listów od córki Aleksandry²⁴ i jeden tom od członków najbliższej rodziny²⁵. To z listów Aleksandry do matki najwięcej możemy dowiedzieć się o jej życiu, jej ogromnym przywiązaniu do matki i brata, o jej zaradności i zaopatrywaniu rodziny w opał i cenne produkty żywnościowe w czasie okupacji hitlerowskiej czy potem – w czasie wyjazdu na stałe do Francji – w różne smakołyki, książki, czasopisma oraz ubrania i prezenty niedostępne lub trudno dostępne w Polsce w czasach PRL-u. Dzięki listom Aleksandry poznajemy losy jej pierwszego małżeństwa, przebieg jej warszawskiej naukowej kariery prawniczej, dzieciństwo i lata młodości syna Krzysztofa, wyjazd do Francji i jej drugie małżeństwo, życie w Paryżu oraz podróże, zwłaszcza do Ameryki.

Spuściznę Fanny Flatau zamykają listy od różnych osób adresowane łącznie do Fanny i Juliana Flatauów, do Fanny i Kazimierza Flatauów oraz varia²⁶. W variach oprócz dokumentów dwóch sióstr: Franciszki i Józefy Paluszak, które zatrudnione były jako pomoce domowe i w rodzinie Flatauów przebywały na prawach członka rodziny do końca swego życia, jest też maszynopis i kopia artykułu Michaela Jenkinsa²⁷ na temat losów rosyjskiej arystokracji.

Dzieci Fanny Flatau – Kazimierz i Aleksandra – były bardzo przywiązane do matki. Szczególnie bliska więź łączyła ją i Kazimierza, który całe swoje życie mieszkał z matką i był z nią przy jej śmierci.

¹⁸ BR: Rkp. 4266/I-II.

¹⁹ BR: Rkp. 4267.

²⁰ BR: Rkp. 4268/I-III.

²¹ BR: Rkp. 4269/I-VII.

²² Dysproporcja w liczbie listów w porównaniu z innymi członkami rodziny wynika z faktu, że Kazimierz Flatau niezbyt chętnie podróżował.

²³ BR: Rkp. 4270.

²⁴ BR: Rkp. 4271/I-VII.

²⁵ BR: Rkp. 4272.

²⁶ BR: Rkp. 4274.

²⁷ *The Golden Years of the Russian Aristocracy. The use to which the nobles put their power and wealth was responsible for the Revolutions in 1917*, BR: Rkp. 4274, k. 83–104.

II. 8. Kazimierz Flatau, 1929 rok

Kazimierz Flatau (il. 8) urodził się 11 lipca 1910 roku w Warszawie. Dzieciństwo spędził w Rosji. W 1920 roku – po ucieczce z rodzicami i siostrą – wrócił do Polski. W 1921 roku zamieszkał w Poznaniu, najpierw na ul. Matejki, a w 1934 roku w zakupionym przez ojca domu przy ul. Jasnzej (obecnie Roosevelta 9). Uczył się w humanistycznym Gimnazjum im. Karola Marcinkowskiego, czyli słynnym poznańskim „Marcinku”, które ukończył w 1928 roku. Jednocześnie uczęszczał do konserwatorium muzycznego, do klasy fortepianu, gdzie był uczniem profesorów Mieczysława Eichstaedta, Bohdana Zaleskiego i Zygmunta Lisickiego. Rozpoczął w 1928 roku studia chemiczne na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Uniwersytetu Poznańskiego ukończył w roku 1935, uzyskując stopień magistra filozofii w zakresie chemii. Na wybór studiów chemicznych znaczący wpływ wywarły wykształcenie i kariera naukowa ojca, później bardziej interesował się fizyką i matematyką. W 1931 roku uczestniczył w Saint-Leu-la-Forêt pod Paryżem w zajęciach szkoły klawesynu Wandy Landowskiej, jednej z najsłynniejszych polskich klawesynistek żydowskiego pochodzenia. Po matce odziedziczył zamiłowanie do muzyki i ogromne zdolności językowe. W sierpniu 1935 i 1936 roku wyjechał do Sopotu z powodu fascynacji grami hazardowymi w kasynie, w szczególności ruletką. Interesowały go gry w aspekcie naukowym: faktyczne warunki gry, ich analiza, weryfikacja zauważalnych

prawidłowości i ich naukowa interpretacja z wykorzystaniem wiedzy z zakresu fizyki²⁸. W 1937 roku uczestniczył w przeszkoleniu przeciwlotniczym i przeciwigazowym, a mimo to, kiedy w 1939 roku chciał wstąpić do wojska, nie przyjęto go ze względu na jego warunki fizyczne, tj. wyjątkową szczupłość i niską wagę. Przed wojną Kazimierz Flatau związany był z grupą bohemy Walentyny Wiechowiczowej, wokół której w Poznaniu skupiła się grupa ludzi żyjących w atmosferze sztuki: młodzi muzycy, kompozytorzy, poeci, pisarze, choreografowie. W czasie okupacji w większości przebywał w Poznaniu. Pracował jako robotnik fizyczny od lipca 1941 do lutego 1944 roku w firmie budowlanej prac ziemnych H. Prachta, od marca do grudnia 1944 roku w fabryce mydła „Lucas”. Praca fizyczna w czasie okupacji była dla niego, jako intelektualisty, nowym wyzwaniem i – jak sam później przyznawał – przyśpieszoną szkołą życia. Tylko cudem on i jego najbliższa rodzina uniknęli losu narodu żydowskiego. W latach 1940–1942 wskutek donosów, na podstawie ówczesnych dekretów rasistowskich gestapo poddało jego najbliższą rodzinę badaniom pomiaru czaszek; ponownie wznowiło śledztwo w 1943 roku z powodu nowego donosu na niego. Jedynie dzięki świadectwu złożonemu pod przysięgą przez przyjaciółki jego matki Fanny: Aleksandrę Mielnicką (rosyjską arystokratkę) oraz Elżbietę Krasieńską-Rudnicką (polską arystokratkę spokrewnioną z królem włoskim) Flatauowie uznani zostali za Rosjan. Mimo takiego zagrożenia Kazimierz Flatau prowadził w czasie okupacji tajne nauczanie języków obcych: angielskiego i rosyjskiego. Znajdował również czas na studiowanie i pogłębianie wiedzy z zakresu matematyki, którą uważał za królową wszystkich nauk. 31 stycznia 1945 roku wstąpił do organizującej się milicji obywatelskiej i pozostawał w jej szeregach do 17 kwietnia tegoż roku. W tym czasie był tłumaczem wojskowym w jednostce wojsk radzieckich wyzwolającej Poznań. W maju 1945 roku został oddelegowany przez Uniwersytet Poznański jako kierownik naukowy do Szczecina celem zabezpieczenia mienia pod przyszły Uniwersytet Szczeciński oraz odzyskania mienia wywiezionego przez Niemców z Uniwersytetu Poznańskiego. 29 maja 1945 roku został upoważniony przez Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu do przeglądów i ekspertyz pozostawionych przez Niemców w Poznaniu i Wielkopolsce fortepianów i klawesynów. W ten sposób zdobył najpierw przydział, a następnie prawo do kupna ponemieckiego klawesynu marki Neupert i fortepianu marki Blüthner. Od tego momentu zafascynowany

²⁸ Rozprawa *O ruletce, w szczególności o fizykalnych warunkach gry* – rękopis z prywatnych zbiorów rodziny Flatau, opublikowany w: H. Kostrzevska, *Kazimierz Flatau*, Poznań 2007, s. 163–178.

był przygotowywaniem ekspertyz o stanie tych instrumentów i wkrótce stał się specjalistą w tej dziedzinie. Kochał stare klawesyny, sam je naprawiał i konserwował oraz doradzał innym w sprawie ich remontów. 1 czerwca 1945 roku Uniwersytet Poznański oddelegował go do Konina w celu odszukania manuskryptów z wykładami jego ojca. Od 6 czerwca 1945 roku do 31 października 1947 roku pracował jako kierownik działu w Zjednoczeniu Energetycznym Okręgu Poznańskiego. Już 14 czerwca 1945 roku zaczął ubiegać się o otwarcie przewodu doktorskiego na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, ale z powodów formalnych uzyskał odpowiedź odmowną. W 1946 roku podjął systematyczną działalność koncertową. Wykonywał partie klawesynowe jako solista lub wspólnie z altowiolinistą Janem Rakowskim. Był zapalonym entuzjastą starych mistrzów (takich jak Couperin, Scarlatti, Bach, Mozart). Do 1950 roku brał również udział wraz z Rakowskim w audycjach radiowych poświęconych muzyce, m.in. twórczości Jana Sebastiana Bacha. Uważany był w powojennej Polsce za znakomitego wirtuoza klawesynowego i zbierał rewelacyjne recenzje. Od 1946 roku zajmował się również krytyką muzyczną (w pismach „Zryw”, „Echo Teatralne i Muzyczne”, „Przegląd Muzyczny”) i reaktywował po wojnie Poznańskie Towarzystwo Muzyczne. Pracę na Uniwersytecie Poznańskim oficjalnie rozpoczął jako asystent wolontariusz w Katedrze Fizyki Doświadczalnej na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym 11 kwietnia 1947 roku. Nie podszedł do obrony doktoratu²⁹, dlatego pracował na pełnym etacie do emerytury, czyli do 30 września 1975 roku, jedynie jako starszy wykładowca fizyki. Potem był czynny zawodowo jeszcze wiele lat, aż do 2000 roku na ćwierć, a potem na jedną piątą etatu – nawet w wieku 90 lat tłumaczył prace naukowe na Wydziale Fizyki UAM.

W listopadzie 1947 roku w liście do rektora Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej w Poznaniu Kazimierz Flatau zaproponował utworzenie klasy klawesynu. 16 grudnia 1947 roku został kontraktowym wykładowcą w tej szkole i do 1973 roku prowadził klasę klawesynu oraz lektorat z języka francuskiego. Jak już wspomniano, jednocześnie pracował jako wykładowca fizyki na Uniwersytecie Poznańskim. Był też astrologiem, poetą i zawodowym tłumaczem. Przekładał na angielski, francuski i rosyjski prace Katedry Fizyki Doświadczalnej i kierunków pokrewnych UAM dla

²⁹ W styczniu 1959 roku otworzył przewód doktorski, ale doktoratu nie obronił z powodu odmowy przystąpienia do egzaminu z marksizmu lub według innej z anegdot rodzinnych, gdyż „(profesor Piekara) nie znał wyższej matematyki i nie rozumiał jego pracy”. K. Flatau, *Kazimierz Flatau* [wydruk komputerowy po 2000] – BR: Rkp. 4275/V, k. 158.

czasopism polskich i zagranicznych. Dla samego „Acta Physica Polonica” od 1965 roku przetłumaczył ponad 1000 prac naukowych. Przekładał również monografie, pieśni, podręczniki muzyczne. W czasie Międzynarodowych Targów Poznańskich, Kongresu Intelktualistów we Wrocławiu czy podczas międzynarodowych sesji naukowych, odczytów i dyskusji pełnił funkcję tłumacza symultanicznego. W podobnym charakterze pracował także na obradach jury Konkursów im. Wieniawskiego w Poznaniu (1952, 1957), Konkursu Chopinowskiego w Warszawie (1955) oraz jako juror Międzyszkolnego Konkursu Muzyki Dawnej w Łodzi.

10 lipca 1953 roku ożenił się z Zenaidą Myszcynową z domu Arciszewską, arystokratką, dziennikarką „Gazety Poznańskiej”.

W 1962 roku wspólnie z Feliksem Marią Nowowiejskim Kazimierz Flatau założył grupę literacką „Złota Mozaika”³⁰. Był członkiem wielu towarzystw: Polskiego Związku Zachodniego (od 1945), Związku Nauczycielstwa Polskiego (od 1945), „Caritas Polska” (od 1948), Związku Nauczycielstwa Polskiego (od 1948), Poznańskiego Towarzystwa Muzycznego (od 1960), Stowarzyszenia Polskich Artystów Muzyków (od 1965), Towarzystwa Miłośników Miasta Poznania (od 1974), Stowarzyszenia Astrologów w Poznaniu³¹ (od 1978), Koła NSZZ „Solidarność” w Instytucie Fizyki UAM (był jego założycielem i członkiem od 1980), Stowarzyszenia Pomocy Mieszkaniowej dla Sierot (od 1980).

Jego wielką pasją były książki – należąca do niego biblioteka była ogromna, liczyła ponad 2000 woluminów. Wypożyczał też sporo książek naukowych z różnych dziedzin wiedzy oraz poezję i literaturę piękną. W każdej poznańskiej bibliotece miał znajomych bibliotekarzy, którzy po cichu wypożyczali mu do domu nawet książki i czasopisma udostępniane innym tylko na miejscu w czytelni. Był wielkim erudyta, do tego poliglota znającym płynnie – jak twierdzą niektórzy – kilkanaście języków. Na pewno znał angielski, rosyjski, niemiecki, francuski, hiszpański, portugalski, hebrajski, arabski i łacinę. Czytał dużo także w podeszłym wieku, często nawet do piątej rano, a później odsypiał do południa. Przemysław Bystrzycki tak pisał o tej pasji Kazimierza Flataua:

Zakres zainteresowań pana Kazimierza wyznacza w sposób wyraźny jego domowa biblioteka. Ostatnio przejrzałem jego niektóre tytuły – to książki histo-

³⁰ W jej skład wchodził: Kazimierz Flatau, Feliks Maria Nowowiejski, Leonard Turkowski, Kazimiera Alberti, Janusz T. Dybowski. Zob. H. Kostrzewska, op.cit., s. 73–74.

³¹ Jednocześnie był wieloletnim członkiem komitetu redakcyjnego wydawnictwa „Problemy Astrologii”, do którego napisał wiele artykułów.

ryczne, i filozoficzne, i literatura piękna, i – co znamienne – bogaty zbiór poznańców. Był wielkim miłośnikiem naszego miasta, podobnie jak był na tle poznańskich ulic, secesyjnych kamienic, cienistych zaułków – osobowością magiczną, o wybitnej inteligencji, niezachwianej słowności i znakomitej pamięci, wierności koleżeńskiej, na której można było budować³².

Większość faktów opisanych wyżej znajduje odbicie w spuściźnie po Kazimierzu Flatau zachowanej w zbiorach Biblioteki Raczyńskich. Otwiera ją osiem tomów dokumentów osobistych³³. W tomie pierwszym znaleźć można m.in. poświadczenie obywatelstwa polskiego, wykaz osobisty (legitymacja ze zdjęciem), prawo jazdy, książeczkę wojskową, dyplom magistra filozofii w zakresie chemii z 1935 roku, wezwanie na kurs obrony przeciwlotniczej dla komendantów domów z 1938 roku, zaświadczenia meldunkowe, różnorodne dokumenty dotyczące zatrudnienia w okresie okupacji, m.in. karty zatrudnienia, ausweis z 1941 roku, pokwitowania zarobków z niemieckich firm w Poznaniu, dokumenty związane z przymusową pracą w obozie pracy (Einsac) Pilka-Mühle (Piłka nad Flintą koło Obornik) i Neu-Boczki (Boczki Nowe koło Sieradza) w 1944 roku. Z powojennych dokumentów na uwagę zasługują: legitymacja milicyjanta, karta rowerowa, zaświadczenie o pracy tłumacza w wojskowej poczcie polowej wojsk radzieckich (wszystkie trzy z 1945 roku), wykaz strat wojennych, zaświadczenia do głosowania w wyborach powszechnych (1946–1965), pismo informujące o uchwale Senatu Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej w Poznaniu o powierzeniu prowadzenia klasy cembalo, czyli klawesynu (1947), legitymacja członkowska „Caritas Academica” w Poznaniu, odpis skrócony aktu małżeństwa (1953), własnoręczny testament (1954). Pierwszy tom zamykają: zaświadczenie o tajnym nauczaniu w okresie okupacji i kopia legitymacji odznaczenia Kazimierza Flataua Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (1983) za trzydziestoletnią szczególnie wyróżniającą się pracę dydaktyczno-wychowawczą, w tym również za tajne nauczanie języków obcych w czasie II wojny światowej oraz skrócony odpis aktu urodzenia (wydany w 1993 roku).

Tom drugi obejmuje papiery dotyczące pracy Kazimierza Flataua na Uniwersytecie Poznańskim z lat 1945–1996. Są to umowy o pracę, awanse, przeszeregowania, ubezpieczenia, zakresy obowiązków, zestawienia zarobków. Najciekawsze są dokumenty dotyczące oddelegowania w 1945 roku pracowników uniwersytetu, w tym Kazimierza Flataua do Szczecina

³² P. Bystrzycki, *Wybitni Poznaniacy. Kazimierz Flatau, „Głos Wielkopolski”* z dnia 15.04.2002.

³³ BR: Rkp. 4275/I-VIII.

w celu zabezpieczenia i odzyskania mienia Uniwersytetu Poznańskiego, wywiezionego przez Niemców w czasie wojny do Szczecina, zabezpieczenia księgozbiorów i archiwów oraz wyposażenia na potrzeby ewentualnego utworzenia filii Uniwersytetu Poznańskiego w Szczecinie.

Trzeci tom zawiera dokumenty na temat dwóch planowanych wyjazdów do Francji: do siostry Aleksandry w roku 1961 i do siostrzeńca Krzysztofa Flataua-Kowalskiego w roku 1990 (zaproszenia, kwestionariusze paszportowe, referencje z uniwersytetu itp.), dokumenty o stanie zdrowia z lat 1921–1994 (wyniki badań, świadectwa szczepień, recepty, dozowanie leków itp.), dokumenty sądowe z lat 1946–1990 (wezwania i zeznania sądowe w różnych sprawach, najczęściej dotyczące najemców mieszkań z rodzimej kamienicy oraz kradzieży sreber z mieszkania Flatauów), a także dokumenty bankowe z lat 1937–1999 związane z operacjami bankowymi na jego prywatnych kontach.

Kolejny tom obejmuje dokumenty związane ze sprawami mieszkaniowymi z lat 1940–1992 (m.in. pokwitowania za czynsze, rachunki za gaz i prąd, remonty budynków i mieszkań), zabezpieczania, konserwacji, przydziałów i kupna instrumentów muzycznych (klawesyny, fortepiany) z lat 1945–1948, finansów z lat 1918–2000 (m.in. rachunki, płatności, pokwitowania, spisy wydatków oraz kartki na żywność i inne produkty, banknoty i bony rewalityzacyjne). Tom ten zamykają inne materiały, wśród których jest relacja w języku rosyjskim z dopiskiem w języku polskim matki Kazimierza Flataua Fanny o narodzinach i pierwszym roku jego życia (1910–1911), sporządzony własnoręcznie spis uczniów klasy IV z planem zajęć (1923) i klasy VII (1927) humanistycznego Gimnazjum im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, czyli kolegów z klasy Kazimierza Flataua, informacje o niektórych członkach rodziny (m.in. Henryku i Janinie Flatauach, Felicji Flatau, rodzinie Manduków), podwarszawskiej nieruchomości Henryka Flataua w Zielonce (powiat wołomiński), wykaz cech pozytywnych i negatywnych przypisywanych Kazimierzowi Flatauowi według horoskopu czy wreszcie wizytówki i luźne zapiski z adresami znajomych. Na szczególną uwagę w tej grupie zasługują: kilka wierszy autorstwa Kazimierza Flataua, rysunki satyryczne ołówkiem z września 1939 roku wykonane w Koninie przez jego przyjaciela Kazimierza Nowowiejskiego oraz własnoręcznie sporządzone notatki dotyczące śmierci i pogrzebu Zofii Karaśkiewicz (1988) – przyjaciółki i nieformalnej prawdziwej towarzyszki życia Kazimierza Flataua.

Piąty tom zawiera fotografie własne i rodzinne oraz artykuły i wycinki prasowe dotyczące Kazimierza Flataua i jego rodziny. Oprócz zdjęć legitymacyjnych z różnych lat oraz fotografii z lat szkolnych (il. 9), w tym na tle klasy, zachowało się kilka fotografii rodzinnych i trochę więcej zdjęć z wakacji (il. 10). Do zdjęć dołączono młodzieńczy portrecik Kazimierza

Il. 9. Uczniowie klasy maturalnej Gimnazjum im. Karola Marcinkowskiego, 1928 rok

Il. 10. Kazimierz Flatau na Helu,
1933 rok

Flataua, wykonany ołówkiem na skrawku papieru przez Kazimierza Nowowiejskiego. Tom ten uzupełniają: odręczna tablica genealogiczna rodziny Flatauów, wykonana około 2001 roku przez Krzysztofa Flatau-Kowalskiego, kopie artykułów i wycinki prasowe o życiu i działalności Kazimierza Flataua oraz wydruki komputerowe tekstów i fotografii nagranych w 2003 roku przez Jacka i Krzysztofa Flatauów na płycie DVD zatytułowanej *Kazimierz Flatau*.

W tomie szóstym znajdują się zeszyty zawierające notatki z chemii, fizyki i matematyki z okresu studiów na Wydziale Matematyczno-Przyrodniczym i różne notatniki. Tom siódmy to varia, a w nich kalendarzyki skrócone i kieszonkowe z lat 1917–1997, karty i spisane zasady do brydża oraz wykonane własnoręcznie karty do domino. Ostatni, ósmy tom zawiera rewersy z poznańskich bibliotek z lat 1932–1995 (głównie z Biblioteki Uniwersyteckiej), poświadczające rozległe zainteresowania i zamiłowanie do czytania, oraz druki Kazimierza Flataua (zaproszenia i programy, wycinki prasowe i numery z „Dziennika Poznańskiego” z końca sierpnia i pierwszej dekady września 1939 roku).

Następna niewielka jednostka poświęcona jest żonie Kazimierza Flataua – Zinie. Zenaida Myszcyn-Flatau z domu Arciszewska – publicystka, dziennikarka „Gazety Poznańskiej”, prezes Oddziału Wojewódzkiego Towarzystwa Opieki nad Zwierzętami w Poznaniu w latach 1963–1985 – urodziła się 12 sierpnia 1909 roku w Terebowszy. Pochodziła z arystokratycznej rodziny. Była córką Zenaidy i Mikołaja Arciszewskich, siostrą Heleny Seidlowej – dyrektorki Biblioteki Raczyńskich w latach 1964–1972 (z domu Arciszewskiej, Koniecznej, Seidel). Jej ojciec Mikołaj Arciszewski był oficerem carskiej kawalerii, absolwentem akademii wojskowej w Paryżu, później służył w wojsku polskim jako rotmistrz w pułku ułanów. Jego majątek znajdował się na Białorusi, niedaleko Czarnobyli. Komunizująca w młodości Zenaida wbrew woli rodziny wyszła za mąż za białoruskiego działacza komunistycznego Sergiusza Myszcyna, który zmarł wskutek odniesionych podobno jeszcze na wojnie ran w szpitalu wojsk radzieckich w Gliwicach 9 sierpnia 1946 roku. W 1953 roku Zenaida wzięła ślub z Kazimierzem Flatauem. Zrobili to rzekomo nagle i zbyt impulsywnie – na przekór bezpieczeństwu – po ostrej reprymendzie w Urzędzie Bezpieczeństwa, która indagowała ją, dziennikarkę organu KW PZPR, za utrzymywanie kontaktów z reakcyjnym Kazimierzem Flatauem. Małżeństwo Zenaidy i Kazimierza było zdecydowanie nieudane. Mieszkali w jednym mieszkaniu do końca życia, ale mieli w nim osobne pokoje, często się kłócili, byli bezdzietni. Do pokoju Kazimierza nie wolno było nikomu wchodzić i niczego zmieniać. Mimo to byli wobec siebie bardzo lojalni. Ona związała się później z innym mężczyzną, on zaś z lekarką

Zofią Karaśkiewicz. Zenaida zmarła 31 maja 2000 roku. Pochowano ją na poznańskim cmentarzu Miłostowo. Kazimierz Flatau, opiekujący się żoną przez ostatnie lata jej życia, zmarł siedem tygodni po niej, 25 lipca. Po śmierci Zenaidy pozostał sam w ogromnym mieszkaniu przy ul. Roosevelta i stracił motywację do dalszego życia. Pochowany został również na cmentarzu Miłostowo.

W spuściznie rodziny Flatauów przekazanej Bibliotece Raczyńskich zachowały się tylko fragmenty papierów osobistych i korespondencji Zenaidy Myszcyn-Flatau³⁴. Wśród dokumentów osobistych znajdują się: wniosek o jednorazowe zwolnienie z obowiązku przedłożenia metryki urodzenia przy zawarciu związku małżeńskiego (nie posiadała jej z powodu urodzenia poza granicami Polski), prośba do Sądu Cywilnego w Gliwicach o wydanie aktu zgonu pierwszego męża, dokumenty dotyczące problemów wychowawczych z adoptowaną wcześniej córką Julią Myszcyn i umowa przedmałżeńska Zenaidy i Kazimierza spisana na dwa dni przed ślubem (wszystkie z 1953 roku), pokwitowanie składki członkowskiej Ligi Kobiet, odcinki wypłat emerytury i dwa wycinki prasowe z artykułami poświęconymi jej pamięci. W korespondencji Zenaidy Flatau zachował się jeden list do znajomej dotyczący choroby Miłki – ulubionego kundelka jej męża (pozostałe listy Zenaidy znajdują się w korespondencji męża i innych członków rodziny, do których były adresowane) oraz zaledwie 21 listów od różnych adresatów, w tym dziesięć listów od Kazimierza, sześć od Aleksandry Flatau-Shuster, trzy od jej syna Krzysztofa, jeden od Muriel Dowding, założycielki Królewskiego Towarzystwa Zapobiegania Okrucieństwu wobec Zwierząt (RSPCA) w Wielkiej Brytanii.

Oprócz listów od matki i ojca³⁵, żony³⁶, siostry³⁷ i siostrzeńca³⁸ w obszernej korespondencji Kazimierza Flatau zachowało się dziewięć tomów listów³⁹ do i od różnych adresatów. To z niej można dowiedzieć się najwięcej o jego cechach osobowości, zainteresowaniach, życiu i działalności. Wśród nadawców listów obok grupy najbliższych przyjaciół z czasów młodości (Wiktor Krejczy, Tadeusz Wrotkowski i jego syn Wojciech, Kazimierz Lubieniecki, Allan Kosko, Feliks Maria Nowowiejski) i przyjaciółek (Zofia Karaśkiewicz, Marcella Pruska z Hildebrandtów, Klara Koralewska, Zofia Uchocka) jest wiele znanych nazwisk ze środowiska

³⁴ BR: Rkp. 4276.

³⁵ BR: Rkp. 4277.

³⁶ BR: Rkp. 4278

³⁷ BR: Rkp. 4279/I-III.

³⁸ BR: Rkp. 4280/I-II.

³⁹ BR: Rkp. 4281/I-IX.

muzycznego (Emma Altberg, Jan Rakowski, Raoul Koczalski, Orest Polański, Bolesław Woytowicz oraz klawesynistki, jego były uczennice z klasy cembalo: Zofia Brenczówna, Maria Brykalska-Kurzyńska, Anna Ulrich-Skalska, Ewa Mielczarek-Poprawa, Barbara Strzelecka), ze środowiska fizyków (Stanisław Kielich, Henryk Puszkarski, Stanisław Loria, Mansel Davies, Camille Matignon), jak również wiele innych ze świata kultury i nauki.

Aleksandra Flatau (Kowalska, Shuster), młodsza siostra Kazimierza Flatau, urodziła się 29 września 1914 roku w Moskwie. Ukończyła Państwowe Gimnazjum im. Generałowej Zamoyskiej w Poznaniu (1931) i prawo na Uniwersytecie Poznańskim (1935). W roku 1936 poślubiła Grzegorza Korab-Kowalskiego, z którym miała dwóch synów: Mieczysława (ur. i zm. 1938) i Krzysztofa (ur. 1939) i z którym rozwiodła się zaraz po wojnie. Pracowała m.in. w Urzędzie Wojewódzkim w Poznaniu jako sekretarka wojewody Feliksa Widy-Wirskiego, w Ministerstwie Informacji i Propagandy, w Ministerstwie Kultury oraz w Sądzie Najwyższym w Warszawie, a później została asystentką prof. Jerzego Sawickiego na prawie karnym Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie zrobiła doktorat. Była autorką kilku ważnych publikacji z dziedziny prawa karnego⁴⁰. W czasie stypendium w Paryżu poznała Zachariasza Shustera, dyrektora europejskiego biura American Jewish Comitée, który m.in. brał udział w czasie soboru watykańskiego w pracach dotyczących stosunków między Kościołem i Żydami. Aleksandra poślubiła go i zamieszkała w Paryżu. Tam zmarła 14 marca 1978 roku. Pochowano ją na cmentarzu Montparnasse.

W Polsce w mieszkaniu Flatauów przetrwała tylko niewielka część spuścizny po Aleksandrze Flatau, co jest zupełnie zrozumiałe, gdyż w pewnym momencie swojego życia wyjechała na stałe za granicę. Te materiały to zaledwie trzy woluminy akt obejmujące dokumenty osobiste jej i syna Krzysztofa Flatau-Kowalskiego⁴¹, zachowane we fragmencie, oraz dwa tomy listów od różnych adresatów. Wśród przedwojennych dokumentów osobistych Aleksandry znaleźć można m.in.: legitymację ze zdjęciem Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego (1928), pismo wystawione przez Państwowe Gimnazjum im. Generałowej Zamoyskiej w Poznaniu, popierające starania o paszport na wyjazd do Francji

⁴⁰ Aleksandra Flatau-Kowalska jest autorką pracy *Środki zabezpieczające w prawie karnym* (Warszawa 1956), współautorką prac: *Alkohol w prawie karnym* (Warszawa 1958), *Odpowiedzialność karna bez winy w systemie anglosaskiego prawa karnego* („Państwo i Prawo” 1961, z. 6), *Mała encyklopedia prawa karnego* (Warszawa 1959).

⁴¹ BR: Rkp. 4282.

Il. 11. Akademicki dowód osobisty Aleksandry Flatau, 1932 rok

(1931), legitymację studencką ze zdjęciem (1932, il. 11), kartę wstępu na salę rozpraw Sądu Okręgowego w Poznaniu (1934), zawiadomienie o ślubie z Grzegorzem Korab-Kowalskim (1936), klepsydrę dotyczącą śmierci syna Mieczysława (1938) oraz wykaz wyposażenia mieszkania w Koninie w chwili zajęcia go przez Niemców. Z powojennych dokumentów zachowały się: kartki na chleb z 1945 roku, przydział na poniemiecki fortepian z tegoż samego roku, zaświadczenie o zatrudnieniu w latach 1945–1946 w Urzędzie Wojewódzkim w charakterze referendarza, dokumenty na temat Browaru w Koninie (własności Aleksandry i jej męża Grzegorza) z lat 1947–1949 oraz kopia pisma polecającego od prof. Georges'a Laverseur dla Aleksandry Flatau do prowadzenia wykładów z zakresu prawa Europy Wschodniej na Wydziale Ekonomii Uniwersytetu Paryskiego z 1965 roku. Uzupełnieniem dokumentów są fotografie i klisze szklane z lat 1935–1958 oraz inne materiały, wśród których na szczególną uwagę zasługują anonimowe donosy na Aleksandrę Flatau i trzydziestoletnia umowa na przedłużenie ważności zachowania grobu jej stryja Romana Flatau, wystawiona na nią przez mera Taverny we Francji w 1959 roku.

W dwóch tomach korespondencji Aleksandry Flatau⁴² przetrwały tylko cztery listy przez nią napisane. Są to: skarga z 1951 roku do Prokuratury Generalnej na bezprawne dokwaterowanie do mieszkania matki kolejnych nowych lokatorów oraz list do pastora Jana Waltera z 1973 roku z podziękowaniem za godny i mądry pochówek jej matki Fanny Flatau. Główny trzon korespondencji Aleksandry stanowią listy z lat 1920–1973 od najbliższej (matka, ojciec, brat, mąż i syn) i dalszej (kuzynowie i ciotki) rodziny, świadczące o silnych więziach rodzinnych, oraz od przyjaciół i znajomych. W tej ostatniej grupie warto zwrócić uwagę na siedem listów z 1935 roku od Leona Łustacza – znanego prawnika i profesora Uniwersytetu Warszawskiego, dwa listy z 1960 roku, pisane w Stuttgarcie, od prof. Haliny Ryffert – dyrektora Instytutu Akustyki i dziekana Wydziału Matematyczno-Fizycznego UAM oraz pełne refleksji i zadumy kondolencje z powodu śmierci matki od Marii Sawickiej (1973) – żony prof. Jerzego Sawickiego. Ciekawostką jest zaproszenie z 1936 roku przez Akademicki Oddział Związku Strzeleckiego Uniwersytetu Poznańskiego Aleksandry Flatau z rodziną na „Dancing – Bridge”, z którego dochód miał zostać przeznaczony na zasilenie kasy oddziału.

W przypadkowo zachowanych dokumentach Krzysztofa Flataua-Kowalskiego⁴³ znajdują się przede wszystkim świadectwa szkolne z okresu jego nauki w Poznaniu: w Szkole Rytmiki i Plastyki Marcelli Hildebrandt-Pruskiej (1948), w Szkole Podstawowej nr 35 im. Tadeusza Kościuszki z lat 1948–1951 i w Liceum Ogólnokształcącym nr 4 z lat 1952–1955 oraz kilka listów⁴⁴.

Spuściznę rodziny Flatauów zamykają materiały dotyczące zaprzyjaźnionej z Flatauami rosyjskiej rodziny Korostowców⁴⁵: Marii i Izmaiła Krostowiców oraz siostrzenicy Izmaiła – Aleksandry Mielnickiej, którzy tak jak Flatauowie uciekli z Rosji po rewolucji 1917 roku i osiedlili się w Poznaniu. Ostatnią przedstawicielką tej rodziny w Polsce była żyjąca w Poznaniu arystokratka rosyjska Aleksandra Mielnicka, której pogrzebem i wykonaniem ostatniej woli zajmował się Kazimierz Flatau. Na papiery rodziny Korostowców składają się dokumenty osobiste, korespondencja i fotografie Izmaiła Korostowca i jego żony Marii z domu Bok⁴⁶ (w przypadku Marii zachowane fragmentarycznie) oraz różne

⁴² BR: Rkp. 4283/I-II.

⁴³ BR: Rkp. 4282.

⁴⁴ Szczerpłość materiałów dotyczących Krzysztofa Flataua-Kowalskiego wynika z faktu, iż w młodości wyjechał on do matki do Paryża i tam osiedlił się na stałe.

⁴⁵ BR: Rkp. 4284-4292.

⁴⁶ BR: Rkp. 4284.

drobne dokumenty dotyczące innych członków rodziny, m.in. Konstantina, Walentina i Włodzimierza Korostowców. Uzupełniają je papiery i korespondencja związane z dwoma majątkami na Białorusi: Nowojelnia⁴⁷ (w obwodzie grodzieńskim), własność Sergiusza i Włodzimierza Ambrazancewych, i Samochwałowicze⁴⁸ (w obwodzie mińskim), własność księżnej Heleny Dołgorukowej z domu Korostowiec (Mielnickiej, Dołgorukow), których pełnomocnikiem był Izmaïł Korostowiec. Żoną współwłaściciela pierwszego z majątków, Sergiusza Ambrazancewa, była jego siostrzenica Helena Mielnicka (Amrazancewa, Kukuranov), a drugi był własnością jego siostry, a następnie drugiej jego siostrzenicy – Aleksandry Mielnickiej. Izmaïł Korostowiec (1860–1933) był rosyjskim urzędnikiem państwowym i wojskowym w stopniu generała oraz historykiem wojskowości. Służył w pułku preobrażeńskim razem z ostatnim carem Rosji Mikołajem II. Pełnił funkcje wicegubernatora Kurlandii i gubernatora Estonii oraz senatora do spraw departamentu heroldii. Jego siostrzenica Aleksandra Mielnicka (1898–1971) pracowała w Poznaniu jako tłumacz i nauczyciel języków obcych w Akademii Handlowej i następnie w Wyższej Szkole Ekonomicznej w Poznaniu. Zachował się skrypt jej autorstwa do nauki języka francuskiego z 1949 roku. Oprócz dokumentów osobistych i zawodowych⁴⁹ w papierach Aleksandry Mielnickiej znajdują się jej oryginalne prace własne i niektóre tłumaczenia⁵⁰ oraz bogata korespondencja⁵¹ nie tylko z członkami rodziny Korostowców i arystokracji rosyjskiej, ale również z różnymi organami i urzędami niemieckimi w okresie okupacji hitlerowskiej w obronie obywateli polskich. Wśród fotografii⁵² na uwagę zasługują piękne zdjęcia portretowe obu siostr Mielnickich wykonane w Rosji przed 1917 rokiem. Całość kolekcji zamykają varia⁵³ oraz zbiór 71 fotografii⁵⁴, reprodukowanych w większości na pocztówkach, przedstawiających głównie carską dynastię Romanowów. Najwięcej zdjęć dotyczy ostatniego cara Rosji Mikołaja II, jego żony Aleksandry Fiodorowny oraz ich córek: Anastazji, Marii, Olgi, Tatiany i ich syna Aleksego, zgładzonych przez bolszewików w roku 1918 (il. 12). Są one bardzo dobrze zachowane. Materiały związane z rodziną Korostowców

⁴⁷ BR: Rkp. 4285.

⁴⁸ BR: Rkp. 4286.

⁴⁹ BR: Rkp. 4287.

⁵⁰ BR: Rkp. 4288.

⁵¹ BR: Rkp. 4289.

⁵² BR: Rkp. 4290.

⁵³ BR: Rkp. 4292.

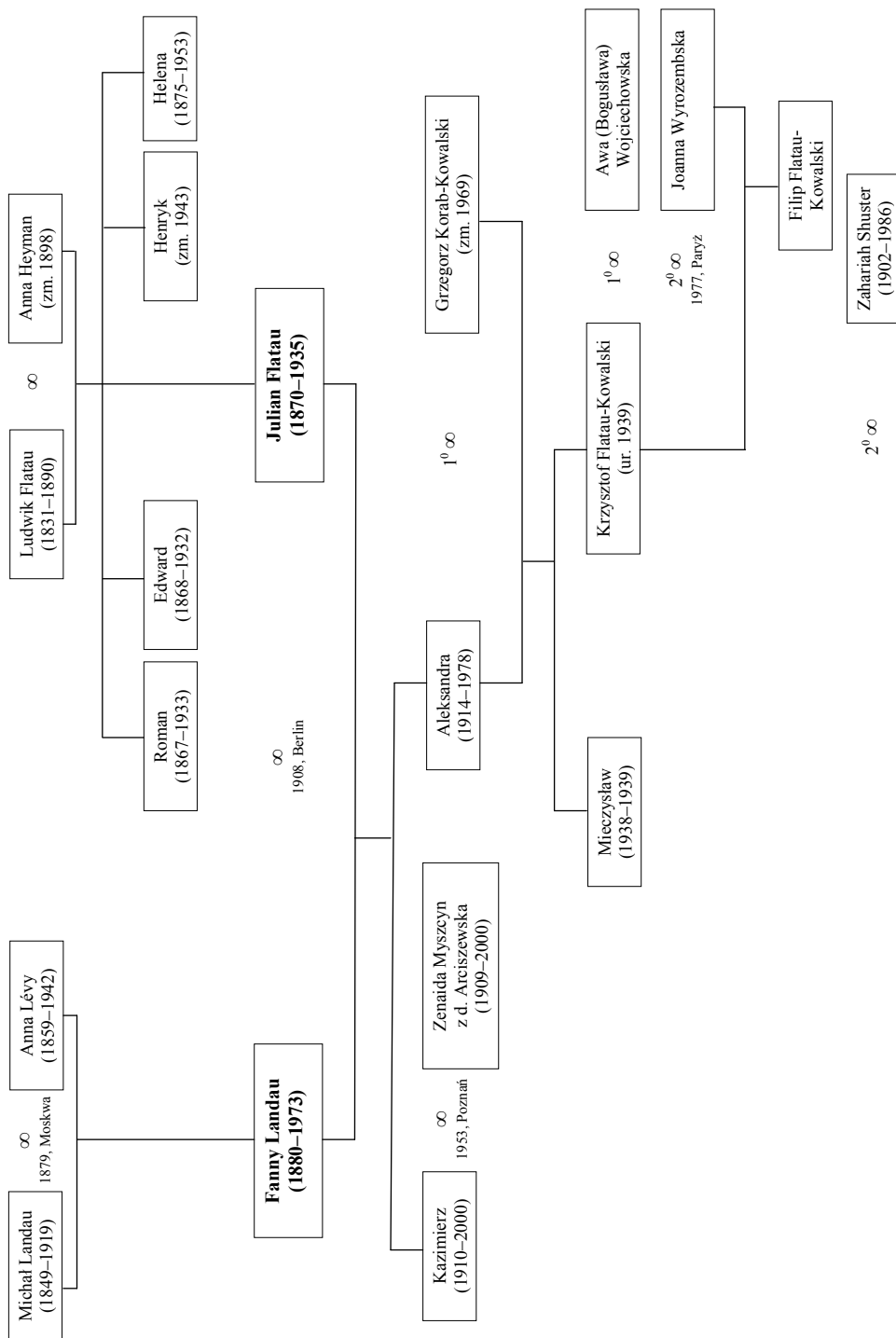
⁵⁴ BR: Rkp. 4291.

Il. 12. Carska rodzina Romanowów, 1913 rok. Siedzą od lewej: Olga, Mikołaj II, Anastazja, Tatiana; stoją od lewej: Maria i Aleksandra Fiodorowne

zostały przeze mnie zaledwie zasygnalizowane, a zasługują na osobny, równie obszerny artykuł.

Spuścizna obu rodzin Flatauów i Korostowców może stanowić cenne źródło dla badaczy zarówno losów tzw. białej emigracji rosyjskiej, których przedstawiciele znaleźli schronienie w Poznaniu po 1917 roku i którzy skupiali się wokół rodziny Flatauów, jak i do dziejów Żydów w Polsce, a w szczególności żydowskiej części historii Poznania. Różnorodne materiały w spuściznie mogą być interesujące także dla innych pracowników nauki – np. zbiory afiszy i zdjęć o tematyce teatralnej to bogaty materiał dla zainteresowanych historią teatru, zwłaszcza w carskiej Rosji, a autografy, fotografie, afisze i programy muzyczne to cenne źródła do historii muzyki światowej.

II. 13. Rodzina Flatauów – drzewo genealogiczne

ALINA DOMAŃSKA

The Flatau family and its legacy. Documents from the collections of the Raczyński Library

ABSTRACT. This article aims at presenting the life and work of a number of individual family members of the Flatau family, a Poznań-based (since 1921) educated (the so-called “intelligentsia”) family of Jewish extraction as it is documented by the family collections kept at the Raczyński Library. The following members of the family are included: Julian Flatau (1870–1935) professor of chemistry at Poznań University and the High Commercial School in Poznań; his wife Fanny (1880–1973) née Landau, lawyer by education, translator and private tutor of foreign languages; their son Kazimierz (1910–2000) chemist by profession, reader at the Faculty of Physics at Poznań University, who also established a harpsichord class at the State High Musical Academy in Poznań; daughter Aleksandra (by her first marriage Kowalska, later Shuster (1914–1978), a lawyer; and her son Krzysztof Flatau-Kowalski (b. 1938) electronic engineer. In addition, Fanny’s parents: Anna (1858–1942) née Lévy and Michał (1848–1919) Landau, as well as Zenaida Myszcyn-Flatau (1909–2000), wife of Kazimierz Flatau. The article attempts to describe the content of the documents and writings of the family that include: personal and property documents, photographs, correspondence and other materials related to professional activity and interests of the members of the family. All these materials provide valuable source material for those researchers that are interested in the history of Polish Jews and their part in science, research and culture of the city of Poznań. A separate section of the article placed at the end of the article is devoted to the documents and writings of the aristocratic Russian family of the Korostowiecs who were close friends to the Flatau family. Due to the limited length of this article, however, only their contents are briefly mentioned. Likewise, the documents may present valuable material related to the history of the so-called “White-Russian” emigration after the Revolution of 1917.

KEY WORDS: collection of hand-written letters and documents of the Flatau and Korostowiec families, Anna Landau, Michał Landau, Fanny Flatau, Julian Flatau, Aleksandra Flatau, Kazimierz Flatau, Zenaida Myszcyn-Flatau, Krzysztof Flatau-Kowalski, Maria Korostowiec, Izmań Korostowiec, Aleksandra Mielnicka, Jews, Russia, Poland at the turn of the 19th and 20th c., polonized intelligentsia of Jewish extraction in Poznań after 1917, White Russian emigration in Poznań after 1917, posters, musical and theatrical programmes, photographs, letter correspondence, legal and property documents history.